

Kelimenin son vokali *e, i, ö, ü*, den biri ise ek unsurunun vokali *e* olur. Kelimenin son vokali *a, ı, o, u*, dan biri ise, ek unsurunun vokali *a* olur. İkinci sınıftan (çift yaylarla gösterilen katmer değiş tokuşlu) ek unsurları isteniliyorsa, bu taslak şöyle okunmalı:

Kelimenin son vokali *e, i* den biri ise, ek vokali *i* olur.

Kelimenin son vokali *a, ı* dan biri ise, ek vokali *ı* olur, vs. (bak: 158).

161. Dikkat edilince görülür ki, türkçede vokal ahengi, vokallerin türlü türlü ayırtlanma esaslarından çıkıyor. Bazı şark lehçelerinin şu cihetten daha mütevazın bir vokal ahenkleri vardır ki, $\frac{\delta}{o}$ vokalleri de eklem (suffixation) lerde bulunabildikleri için, bunlar da alçak vokalli ek unsurları da katmer değiş tokuşludurlar.

İHTAR. — Türkçede vokal ahengi (veya gibleşirliği) ilerleşik (progressif) tir; yani bir vokalin mahiyetini kendisinden önce gelen bir vokal tayin eder. Bununla beraber (bir vokalin mahiyetini kendisinden sonra gelen bir vokalin tayin ettiği) gerileşik (régressif) gibleşme de olur ki, buna da şu misal vardır:

bu - gün yerine, karıntı (krase) halinde: *bü - gün*.

Şu (münferit) misalde de ilerleşik bir gibleşme ile gerileşik bir gibleşme arasında çatışma vardır:

o - biri yerine, karıntı halinde: *ö - bürü* (§ 323).

Şuna da dikkat edilmeli ki, işaret edilen şu iki müstesnada da [1], bir kelimedden öbürüne doğru giden bir gibleşirlik var. muk. § 126.

[1] Bundan başka, yine vokaller ahengiyle ilgili olduğu halde, müellifin kaydetmediği, başka bir hadise vardır ki, bu da *y* yarı vokalinin tesiriyle kelime içinde kısmen gerileşik bir gibleşme vücade gelmiş olmasıdır. Bunda (*y*) nin üst tarafında raslanan üstün (*a, e*) nevinden vokaller, yine umumî vokal ahengi içinde onun tesiriyle, bazı haller ve şartlara göre, başka başka mahiyette değişmektedir. (Gerileşik vokal keşiklenmesi ki, fransızca tabirle *alter-nance vocalique régressive*, diyebiliriz):

Sonu bir vokalle biten tek veya çok heceli bir fiil kökünün hemen ardınca gelen bir *y* yarı vokali, kelimedde asl olan ilerleşik (progressif) çeşitleniş gidişini büsbütün bozmamakla beraber kökün sonundaki bu vokalde değişimler yapar ki, bunun sâikı *y* nin sağ ve sol yanındaki vokallerde bir benzeşmezlik (dissimilation) olsa gerektir. *Y* konsonunun yaptığı bu tesir, vokal düzen yasasında (ahenk kanununun da), sondan başa doğru kısmen (gerileşik, régressif) bir tesirdir:

A. Ekseriyetle çok heceli türeme bir fiil kökünde (veya kökeninde):

1. Birinci durum değişlenişi.

$$\begin{array}{c} a \\ e \end{array} \left| y \right| \begin{array}{c} a \\ e \end{array} > \begin{array}{c} i \\ i \end{array} \left| y \right| \begin{array}{c} a \\ e \end{array}$$

Bu vaziyette *y* nin bitişik sol tarafındaki kalın ve ince üstünler (*a, e*), kalın ve ince esreler (*ı, i*) ile değişlenir:

sakla, çıkma, okşa, uğra (ı) | *y* | *a, an, arak, acak, vs.;*
besle, iste, gükre, dövmü (i) | *y* | *e, en, erek, ecek, vs.*

F. Tamamlayıcı mütalealar.

162. *İmlâya dair mütalea.* Vokal ahengi kaidelerinin giriftliği, türkçe eklem (suffixation) lerde niçin vokal yazılmadığını izah eder.

2. İkinci durum değişlenişi.

$$a. \begin{array}{c} a \\ e \end{array} | y | o > \begin{array}{c} i \\ i \end{array} | y | o$$

Bu vaziyette y nin bitişik sol tarafındaki kalın ve ince üstünler (a, e), kalın ve ince esreler (i, i) ile değişlenir; şu şart ile ki, y nin sol tarafındaki heceden bir evvelki hecenin vokalleri üstün (a, e) ve esre (i, i) nevilerinden biri olsun:

$$\begin{array}{l} \text{sa}k\text{-}a, \text{ç}i\text{k}\text{-}ma \text{ (}i\text{)} \\ \text{bes}\text{-}le, \text{is}\text{-}te \text{ (}i\text{)} \end{array} | y | or.$$

$$b. \begin{array}{c} a \\ e \end{array} | y | o > \begin{array}{c} u \\ ü \end{array} | y | o.$$

Bu vaziyet te (y) nin bitişik sol tarafındaki kalın ve ince üstünler (a, e), kalın ve ince (büzgün) ötrüler ($ü, u$) ile değişlenir; şu şartla ki, (y) nin sol tarafındaki heceden bir evvelki hecenin vokalleri yaygın veya büzgün ötrü ($ü, u - ö, o$) nevilerinden biri olsun:

$$\begin{array}{l} \text{ok}\text{-}şa, \text{uz}\text{-}a \text{ (}u\text{)} \\ \text{döv}\text{-}me, \text{gük}\text{-}re \text{ (}ü\text{)} \end{array} | y | or.$$

B. Bazı (çünkü türkçe fiiller içinde sonu vokalli olanlar pek azdır) tek heceli bir fiil kökünde de şöyledir:

$$e | y | o > i | y | o$$

Bu vaziyet te çok hecelilerdeki vaziyetin aynıdır. Ancak sonu (a) vokalliler, lehçemizde bulunmaz. Şu halde (y) den sonraki vokal gerek e , gerek o olsun, (y) den evvelki (e) yine (i) ile değişlenmektedir:

$$d(e); y(e) | y | e, en, erek, ecek, vs.; > d(i); y(i) | y | e, en, erek, ecek, vs. or.$$

İHTAR. — y n'in iki tarafındaki vokallerin bu yukarıdakilerinden başka türlü ve başka vaziyetlerde olmalarında bir değişiklik yoktur:

$$\begin{array}{l} \text{ok}şa \\ \text{sö}yle \end{array} | y | \begin{array}{l} ip, iñ, ici, i\over{er}; \\ ip, iñ, içi, i\over{er}; \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{kaz}ı \\ \text{er}i \end{array} | y | \begin{array}{l} ip, iñ, ici, i\over{er}; \\ ip, iñ, içi, i\over{er}; \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{kuru} \\ \text{bürü} \end{array} | y | \begin{array}{l} up, uñ, ucu, u\over{er}; \\ üp, üñ, ücü, ü\over{er}; \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{koru} \\ \text{yürü} \end{array} | y | \begin{array}{l} up, uñ, ucu, u\over{er}; \\ üp, üñ, ücü, ü\over{er}, vs.. \end{array}$$

Sonu o ile biten bir tek heceli fiil sonunda da böyledir:

$$\text{k}o | y | \begin{array}{l} up, uñ, ucu, u\over{er}, vs.; \\ or. \end{array}$$

Bu kök aynı zamanda *koy* suretinde de çeşitlenmiş olduğundan, bazı vaziyetlerde sonradan katma (y) nin aldığı şekillerle iltibas halinde bulunur: *koy - ar = ko-(y) ar* A.U.E.

($\frac{k}{k}$, $\frac{g}{g}$, $\frac{l}{l}$ bir tarafa), daima vokal değiş tokuş kanunları tesirinden kurtulmuş olan konsonları yazıda göstermekle kalarak, bu suretle sonluk (terminaison) lara nisbeten duraklı bir manzara verilir ki, bu da onların daha kolay tanınmalarına yarar.

Bazı hallerde vokal yazılmak icap eder ki, bu da eklerin imlâsında sık sık güçlükler, iltibaslar, kararsızlıklara sebep olur (35 § muk. cetvel, sûtün: «öteki heceler»); bunlar ise birbirine zıt şu iki temâyülü beyhude uzlaştırmaya çalışmaktan ileri gelir:

Ekte duraklı bir manzara bırakmak, ve mümkün olduğu kadar tam bir sıhhatle söylenişi işaret etmek. Nitekim - li eki (§ 529) - *lu*, *lü* suretlerinde de söylenildiği halde, bu gün hep bir şekilde olmak üzere - li suretinde yazılır. Eski Osmanlı imlâsında ise yine - *lt*, *li* suretindeki söylenişle beraber ل - şeklinde yine hep bir türlü olarak yazılırdı.

Şunu da kaydedelim ki, şimdiki Osmanlı imlâsı eklerdeki yüksek vokalleri yazmak için (ع) harfini kullanmaya meylettiği halde, eski Osmanlı imlâsı bu yolda umumiyetle (و) harfini tercih ederdi. Bununla beraber şimdiki Osmanlı imlâsında da eski imlâna kalıntıları bulunur (muk. و - eki, § 1310).

Önce geçen mütalealar, türkçe imlânın kifayetsizliğini karşılamak üzere yukarıdaki kaidelerin ne kadar zarurî olduğu hakkında bir fikir edinmeğe yardım eder.

İHTAR. — Vokaller ahengi hadisesi, kelimenin teşkilei unsurları arasında bir et tırnak olma (solidarité) vaziyeti kurmaktadır. Bu nisbî ilişiklik (cohesion) bukünlü (à flexion) dillerdeki kelimelerin (muk. § 9, 10) teşkilei unsurları arasındaki ilişikliğe kıyas edilememekle beraber, umumiyetle bitişken (agglutinant) dillerin almiya meylettiği parçalı, dağınık, sanki bel kemiksiz hali türkçe kelimeden gidermiye yeter.

163. *Edebî dilde veya umumî olarak yazı dilinde sögleyiş üzerine mütalea*. — Konuşma dilinde vokal değiş tokuşları kanunlarına sıkı sıkıya riayet edilir. Fakat yazılı bir metin, sesle okunduğu zaman iş değişir. O zaman eklerde ve bilhassa arapça kelimelerdekilerde ön vokallerle söyleyiş daha kibar sayılır; bunlarda *a* yerine *e* yi, *ı* yerine *i* yi tercih etmek yolunda bir meyil görülür. Hiç değilse şimdiki Osmanlı lehçesinde düz (bitaraf) vokaller yani $\frac{i}{i}$, yuvarlak vokallere yani $\frac{ü}{u}$ ya tercih edilir.

Diğer taraftan itibarî ve sisteme az uygun bir imlânın verdiği alışkınlıklar, söylenişte bir takım tecvizlere meydan vermiştir: nitekim sıf (ع) nin imlâya kabul edilmesi yüzünden bazı hallerde $\frac{ü}{u}$ yerine $\frac{i}{i}$ (muk. § 162) söylendiği gibi, (و) bulunması yüzünden de bazı hallerde aksi Türk Dili Grameri

hadise olur. Bazıları da iki vokal arasındaki *k* den doğan bir *y* yi, sırf *k* yazıldığı için *g* gibi söylemeğe kadar varırlar (muk. § 45).

164. Eskiden, edebî dilde vokal ahengine bugünkiden çok daha az ehemmiyet verilirdi.

On yedinci ve on sekizinci asırlardaki türkçeye ait Avrupa gramerlerinde verilen transkripsiyonlar yüksek vokalli eklerin iki zümreye ayrılmış olduklarını gösteriyor. Bunlardan biri yalnız keşiklenişli $\frac{i}{i}$ vokalleriyle olan ekleri (meselâ: *i - lenik* sonucuyla *gün - i*, *koğ - t*, vs.) havi bulunmakta; öbürü de duraklı *ü* vokaliyle olan ekleri (meselâ, *şühudî mazi* sonucuyla: *gel - düm*, *ağ - dum*, vs.) havi bulunmaktadır; (şimdiki kullanışta bu söylenişin bir kalıtısına bak. § 530). Şu halde *u* sesi hariç tutulmuş bulunuyordu.

Ondan beri söyleniş, vokal ahenginin icaplarına daha uygun bir tekâmül gösteriyorsa, şüphesiz ki bu, daima artmakta olan halk dili tesirlerinden ileri gelmektedir.

165. *Eklerdeki vokal değiş tokuş kanunlarının ek olmıyan unsurlara tesiri.* — Düz (bîtaraf) veya yuvarlak bir vokalden sonra aynı mahiyette bir vokal geleceğine dair olan kanunun hükmü esasen, ancak vokali ekleri üzerindedir. Fakat yine halk dilinin tesiriyle Türkiye lehçesi söylenişinin geçirdiği tekâmül gözden geçirilince görülür ki, bu kanun bu noktaya kadar kelimenin kendisi üzerine, yani (meselâ yabancıdan alınma kelimeler gibi) ya hiç bir zaman ek olmıyan kelimeler, veya söyliyener tarafından ek oldukları artık hiç hatıra gelmiyen unsurlar üzerine de tesir edebilir.

Nitekim, *دکل (دکل) ایچی (ایچی) : ایچی (ایچی) ایچی* gibi yazılıp vaktiyle *eyü, incü, değül* diye söylenen kelimeler bu gün *eyi, inci, değil* suretlerinde söylenilmektedir.

Bir takım yabancı kelimelerde de böyledir :

MI. : *آخور aħur* yerine *aħır* ;

زیتون zeytun yerine *zeğtin*.

Bu gün bile bir takım kelimelerde bu tekâmül görülmektedir. Şu kelimelerde ise hâlâ ikiz söylenişler işitilir : [1]

[1] Bunlar eski Osmanlı lehçesinin bu günkü lehçemizde istikrar bulan tekâmülleri icabındandır ki, bu lehçenin tecvidi (bugünkü kökleşmiş ve kaidleşmiş fonetik sistemi) ne girmiş bulunuyor; ve bunlara riayetsizlik ise fesahatsizlikler doğuruyor. Bunun için alınmış ve alınacak terimlerde ve soy adlarında Türk tecvidinin bu cihetini de kollamak lâzımdır.

a) Fiillerde : (*a, e - i, t*) vokallerinden birini havi evelki bir heceden sonra gelen hecenin eski Osmanlı lehçesinde (*ü, u*) dan biriyle söylenip yazılan vokalleri, bugünkü lehçemizde hep (*i, t*) olmuştur.

kal - ur > kal - ır; gel - dük > gel - dik, istemez - ük > isteme (yiz), vs.

b) İsimlerde, 1). (*a*) vokalinin havi evelki bir heceden sonra gelen (kapalı) hecenin eski Osmanlı lehçesinde (*u*) ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde de umumiyetle hep (*u*) olarak kalmıştır :

tab - ur, kab - uk, tav - uk, yav - uk (lu), vs.

Bununla beraber insırafa dahil olan bir takım eklerin ve aidiyet zamirlerinin (*u*) vokalleri hep (*t*) olmuştur : *ocağ - un > ocağ - ın; an - un > an - ın, vs.*

آلتون (آلتین) *ałtan / ałtin* ;
 ایچون (ایچین) *içün / için* ;
 قابو (قاپی) *ķapu / ķapı* ;
 چابوق (چابیق) *ķabaķ / ķabıķ (Anadolu'da)*.

Bu değişirliklerin akisleri, fakat biraz geçikmiş olarak imlâda da görölüyor. Bazan aynı gibleşme hadisesi, gerileşik [1] durumunda husule gelmektedir.

ML. : *ķabaķ* yerine *ķubaķ* ki, (Anadolu'da *ķabıķ* derler).

2. EKLERDE KONSON DEğİŞ TOKUŞLARI.

166. Eklik konsonlar vokallerden daha az değişirliklere tâbidir.

Eklerdeki konson değiş tokuşları da iki nevidir :

[1] (bak. gerileşik vokal değişlenişi § 161, haşiye, 1). A.U.E.

Bunların dilimizdeki yabancı kelimelerde de tesiri görölmektedir : *büzü > pazı* ;
henüz > heniz, vs. A.U.E.

Lehçemizde mahdut bir takım kelimelerin bu vaziyette olan müteakıp hecesi, vokalinin eski Osmanlı lehçesinde (*a*) olmasına rağmen, lehçemizde (*ı*) olmaıya da meylederek, birkaç ikiz kelime yaratmıştır : *ķab - uķ > ķab - ıķ* gibi.

2) (*a*) vokalinini havi evelki bir heceden sonra gelen (açık) hecenin eski Osmanlı lehçesinde (*u*) ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde (*ap - u* kelimesi müstesna) hep (*ı*) olmuştur :

ķap - u > ķap - ı ; *gaz - u > yaz - ı*, *zavaı - ıu (= zevâl - lü) > zavaı - ıı*, *fıraķ - lu > fıraķ - ıı* ; *yuķar - u > yuķarı*, vs.

3) (*e*) vokalinini havi evelki bir heceden sonra gelen açık veya kapalı hecenin eski Osmanlı lehçesinde (*ü*) ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde hep (*i*) iledir :

ev - ün > ev - in ; *ben - üm > ben - im*, *sen - ün > sen - in* (ikinciler kapalı hece), vs.
söyle - yü (viridi) > söyleyi (verdi), *ey - ü > ey - i* ; *ken - dü > ken - di* ; *devlet - lü > devlet - li* ; *merķamet - lü > merķamet - li* ; *yer - lü > yer - li* ; *berü > beri* ; *gerü > geri* ;
ilerü > ileri, vs.

(*de - yü > di - yü* ; *ye - yü > yi - yü*) ğibi fiilden türeme nadir sigalar bu kaideye uymayıp (*di - ye*, *yi - ye*) suretlerinde başka türlü kullanılır.

4) (*ı - i*) vokallerinden birini havi evelki bir heceden sonra gelen kapalı veya açık hecenin eski Osmanlı lehçesinde (*u - ü*) ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde hep (*ı - i*) olmuştur.

ķız - un > ķız - ın ; *atası - nañ > atası - nın* ; *sır - uķ > sır - ıķ* ; *siñ - ur > siñ - ır*, vs. (sondakiler kapalı hece).

biz - üm > biz - im ; *siz - ün > siz - in* ; *içün > için* ; *del - ük > del - ik* ; *erük > erik* vs. (sondakiler kapalı hece).

ķarın - lu > ķarın - ılı ; *sabır - lu > sabır - ılı* ; *aķıl - lu > aķıl - ılı*, vs. (sondakiler açık hece).

misil - lü > misil - li ; *din - lü > din - li* ; *din - süz > din - siz*, vs. (sondakiler açık hece). A.U.E.

1° Ön ve art konsonlar arasında değiş tokuşlar ki bunlar, yukarıda mütalea edilen vokal değiş tokuşlarının bir neticesinden başka bir şey değildir;

2° Boğuk konsonlarla çınlak konsonlar arasındaki değiş tokuşlar.

a. *Ön ve art konsonlar (daha iyisi damak önü ve ardı konsonları) arasında değiş tokuşlar.*

167. Bu konson değiş tokuşları yukarıda gösterilen vokal değiş tokuşlarıyla etli tırnaklıdır. Şu itibar ile ki bunlar, *ek alacak kelimedeki son vokalin işlemine göre* belirir, ve vokal değiş tokuşları gibi onlar da, vokaller ahengindeki umumî esasın bir neticesi olup *bu esasın konsonlarda akislenmesinden ileri gelir* (§ 141 den 144 e).

Vokaller ahengine girmeğe müsait olan bütün konsonlar, *h* (x) veya *h* hariç, bir ekte görünebilir.

Bunun neticesi olarak, bahis mevzuu olan konson değiş tokuşları için, yukarıda (157 §) söylenen vokallere ait birinci değiş tokuş kanununun hem çevresi içine alan hem tamamlayan şu düsturu verebiliriz:

Ek alacak kelimenin son vokali ön sınıftan ise, ekte vokal olarak sadece ön sınıftan olanlar, konson olarak ta boğazlılardan sadece ön damaklılar, yani k ك, g گ, y گ den biri veya yanlamalardan da sadece düz l bulunabilir.

Ek alacak kelimenin son vokali art sınıftan ise, ekte vokal olarak sadece art sınıftan olanlar, konson olarak ta boğazlılardan sadece art damaklılar, yani k (ق), ğ (غ) ğ (غ, گ) den biri ve yanlamalardan sadece (çukur) l bulunabilir. [1]

[1] Müellif, çukur l ye ait olup bu düstura uymıyan şu ciheti kaydetmiyor:

Öz türkçe kelimelerde ek alacak kelimenin vokali art sınıftan ise, ekte yanlama (yanlak=latérale) lardan çukur l bulunması lâzım geldiği düsturu şu cihetten bozulmaktadır: Ek alacak kelimenin art vokaliinden sonra (yani başlama harfi l olan ekten evvel) yarı vokal *y* konsonu bulunursa, ek art vokalli olmasına rağmen, onun bu çukur l si düz l ile değişir:

ay-lar, boy-lu, yay-lı, çay-lak, pay-ladı, kolay-laşır, vs.

Yabancı kelimelerde ise, art vokalli hece sonundaki l den sonra yine *y* bulunduğu zaman bu l düz kalır: *bal-ya, Kal-yon, ful-ya, madal-ya, Napol-yon, vs.*

Burada müellifin yine temas etmediği şu cihetler, Türk teevdidinin yabancı kelimelerdeki tesirleri bakımından faydalıdır.

Dilimizdeki yabancı ve bilhassa arapça kelimelerin l leri *Allah* kelimesindekiler müstesna, hep düz l dir. Bununla beraber Türk teevdi tesiriyle bu düz l ler de, bazı konsonların yakınlığı yüzünden çukur l ile değişlenmektedir.

Bu konsonlar (ط، ظ، ث، ص = ث) suretinde yüksek söylenişli olanlardır ki, düz l den (evvel) veya (sonra) bulunmak vaziyetlerinde tesir ederek, onu çukur l ye değiştiriyorlar:

168. Bu konson değiş tokuşları şöyle bir üleşme (distribution) gösterir :

Boğazlılarda $\frac{k}{\text{ك}} \frac{\text{ك}}{\text{ق}}$ (boğuk) değiş tokuşu olur :

a. Düz l, yüksek konsonlardan (sonra), çukur l, olur :

1° Bu konsonlardan biri art vokalli açık bir önleşik (mütekaddim) hece başında olur; ve ondan sonraki kısa art vokalli açık bir hece başında düz l bulunursa bu, çukur l, olur :

ص : صله şı - la, فاصله fāşı - la, حاصله hāşı - la, محصلة muhaşşa - la, مواصلة muvāşa - la;
ض : فاضله fādı - la;
ط : باطله bāṭı - la;
ض : فاضله fāzı - la.

IHTAR. — 1. İlk hecesi ön vokalle söylenir, veya son hece vokali uzun söylenirse, bu l değişmez : یشی - lah, (işi - lāh); اصلاح یش - lah, (iş - lāh);

2° Bu konsonlardan biri, evelki art vokali kapalı bir hece sonunda olur, ve sonraki kısa art vokalle söylenen herhangi bir hece başında da düz l bulunursa, bu l çukur l, olur :

ص : مصححت maş - lahāt, مصلوب maş - lub, وصلت vaş - lat, اصلا aş - lā;
ض : فضله fod - la;
ط : مطلب maṭ - lab, مطلوب maṭ - lab, بطلان buṭ - lan;
ض = ط : مظلوم maẓ - lum, فضله faẓ - la.

IHTAR. — 1. Artlaşık (müteakıp) hece ön vokalli ise, düz l değişmez : خصلت haş - let, وصلت ouş - let.

3° Düz l, art vokalli aynı hece içinde bu konsonlardan sonra tek başına veya bir başka konsonla beraber sükûnlu olarak bulunursa çukur l olur :

ص : (tek başına) : مفصل maf - şal, مفصل mufaş - şal, فصل fa - şıl, وصل va - şıl, اصل a - şıl;
(beraber sükûnlu) : فصل faşıl, وصل vaşıl, اصل aşıl;
ض : (tek başına) : فاضل fā - dil, افاضل efā - dil, فضل fo - dil,
(beraber sükûnlu) : فضل fadıl, ضلع dil;
ط : (tek başına) : باطل bā - ṭıl, باطل baṭ - ṭal, طلسم ṭıl - sım;
(beraber sükûnlu) : رطل riṭıl, طفل ṭıfıl;
ض : (tek başına) : فاضل fā - zıl, فضل fa - zıl;
(beraber sükûnlu) : فضل faẓıl.

IHTAR: 1 — Beraber sükûnlu olan başka konson, l den sonra ise, bu değişmez : صلب şalb, صلب şalb, صلح şulh; ikinci sükûnlu ğ ise, düz l çukur l, olur : ذیل'.

IHTAR: 2 — Aynı hece içinde bu yüksek konsonlarla sonra gelen düz l arasında uzun vokal varsa yine l değişmez; u - şül. Fakat bu uzun vokal kısa söylenirse düz l yine çukur l olur : اصول اصول u - şül u - şul, اصولجق u - şulcaccık

b. Düz l, yüksek konsonlardan (evel) çukur l, olur :

Yukarki vaziyetlerin aksi olarak :

1° Düz l, kısa art vokalli önleşik kapalı hece sonunda olur, ve bu yüksek konsonlardan biri yine art vokalli açık veya kapalı artlaşık hece başında bulunursa düz l, çukur l, olur :

MI.: *ورمك* *ver-mek*;
ألقى *ağ-mak*.

Ki, birbiri ardınca birkaç ek varsa bu da, yine boğazlılardan $\frac{ğ}{g}$ (ك) (çınlak) değiş tokuşuyla değişlenebilir (Bak. § 186 ve § 202 ve aşağısı):

MI.: *ورمكة* *ver-meğ-e*;
ألقى *ağ-mağ-a*.

Ve diğer taraftan, eğer boğazlı, ekin başlama harfi ise $\frac{ğ}{g}$ (ك) (çınlak) değiş tokuşuyla değişlenebilir (bak. aşağıki bentlere, muk. § 187):

MI.: *دوزگون* *düz-gün*;
بوزغون *boz-ğun*.

Yanlak (latérale) larda düz ve çukur $\frac{l}{l}$ değiş tokuşu olur ki, Osmanlı türkçesinin Arap yazılı alfabesinde bunlar için hiçbir fark gözetilmez.

MI.: *كوزلك* *göz-lük*;
أوجياق *avcı-lık*.

b. *Boğuk ve çınlak konsonlar arasında değiş tokuş.*

169. Bu değişlenmeler ancak bir konsonla başlayan eklerde ve o da yalnız içlerinden bazılarında olur. Başka bir tabiriyle, bir ek bir konsonla başladığı zaman, bazan boğukla çınlak arasındaki bir değiş tokuşla gösterilir. Bu konson değiş tokuşları, ek alacak kelimedeki sonlama seslem (phonème) in işlemiyle vücuda gelir.

ص : *غاصه* *ğal-şama*;
 ط : *سلطان* *suğ-şan*, *سلطه* *suğ-şa*, *سلطنة* *sağ-şanat*.

İHTAR: 1 — Artlaşık hece ön vokalli ise, düz *l* değişmez: *غلظت* *ğıl-zaf*.

2° Düz *l*, kısa art vokalli aynı kapalı hece içinde tek olarak bu konsonların birinden sonra ise, veya aynı vaziyette bu konsonla beraber sükûnlu bulunursa çukur *l* olur:

ط : (tek başına) : *غلط* *ga-lağ*;
 (beraber sükûnlu) : *خلط* *çalğ*.

İHTAR: 1 — Aynı hece içindeki düz *l*, hece başında mükerrer bir *l* nin ikincisi ise (ki düz olmakta birincinin tesirine uyar), kendisinden sonra bu yüksek konsonlardan biri bulunmasına rağmen yine değişmez:

ص : *تقالس* *tekal-lüş*;
 ط : *مسلط* *musal-lağ*, *تسلط* *tesal-lağ*, vs. A, U, E

170. Osmanlı türkçesinde bir ckin başlama konsonu ancak şu seslerden biri olabilir:

1° Boğazlılardan iki boğuk $\frac{k}{k} \left(\begin{smallmatrix} \text{ك} \\ \text{ق} \end{smallmatrix} \right)$ ki, 167 nci bentte gösterilen esas namına daha

evvelce kendi aralarında değişlenir, ve yine bunların karşılığı olan çınlak $\frac{g}{g} \left(\begin{smallmatrix} \text{ك} \\ \text{غ} \end{smallmatrix} \right)$ ki, bunlar da kendi aralarında değişlenir [1].

[1] 1. Tek ve çok heceli kelime sonlarında boğazlılar. 2. Tek ve çok heceli kelime başlarında ve çok heceli kelime ortalarında (r, z, l, m, n v, y) konsonlarından sonra hareketli hallerinde vokaller.

a. (Tek hecelilerde): 1. Bunlardan bir takımı ilkleme olan boğuk boğazlı hallerini muhafaza etmişlerdir; sükûnlu hallerinde: *tok, ak, bark — yük, tek, pek*; hareketli hallerinde: *tok - u, ak - ı, bark - ını — yük - ünü, tek - i, pek - ini*. 2. Bir takımı ilkleme esasından tekâmül ederek (ğ, g) suretinde karar kılmıştır. Bunlar Anadolu lehçelerinde, sükûnlu hallerinde de: *dağ, sığ, doğ - dı — beg, deg - di, öğ - di*; hareketli hallerinde: *dağ - ı, sığ - ı, doğ - ar (ağa, oğul, vs.) — beg - üm, deg - er, öğ - di, degül, vs.* suretlerinde halen de söylenir ki, işte bu gibileri ğ, g > ğ suretinde tekâmül ederek İstanbul lehçesinde şu söylenenlerde karar kılmıştır: 3. (sükûnlu hallerinde): *dağ, sığ, doğ - du — çiğ, iğ - ne, düğ - me*; (hareketli hallerinde) *dağ - ı, sığ - ın, doğ - ar*—(Bu hallerinde ayrıca ön vokalliler tamamiyle aşağıki istihaleye uyar): 4. ğ > v veya ğ > y (sükûnlu ve hareketli halinde): *koğ (v) ar — döğ (v) er*; sükûnlu ve hareketli halinde: *beğ (y), eğ (y) lendi, değ (y) er*; vs.

Bu vaziyetlere bakarak, bütün bu gibi (k k) noktasından başlayıp kimi olduğu gibi kalan, veya istihaleler geçirerek kimi birinci tekâmül merhalesi (ğ, g) de, kimi ikinci tekâmül merhalesi (ğ) de, kimi üçüncü tekâmül merhalesi (v, y) de karar kılanları, hareket halleri esas tutulmak üzere karar kıldıkları merhalelerdeki söylenişleriyle imlâda göstermek doğru olur. Yalnız aynı kökten türemelerde kiminin (ğ), kimin v, kiminin (y) ile görüldüğü vaziyetlerde, bunlar ta istikak birliğini muhafaza için hepsini (ğ) ile göstermek daha uygun görünür. Bunlar içinde münferit kalanlar (v, y) ile yazılabilir: *köy* (Anadolu'da *koy*) *köv*, ki bu gibi ikiz çeşitli söylenişlerde galip söylenişli olanın imlâsını tercih etmek icap eder.

b. (çok heceli kelimelerde): Tek hecelilerde olduğu gibi bunlarda boğuk boğazlı merhalesi olmayıp, onlar k, k > ğ, g merhalesinde karar kılmıştır. Bu merhale Anadolu lehçelerinde ikinci merhale (ki, ğ > ħ ç suretinde de inkişaf gösterir: *kabağ > ħ vs.*) (Art ve ön vokallerde) 1. sükûnlu: *kabağ, sarığ, oyuğ — köpeg, kemig, köpüg* 2. hareketli: *kabağ - ı, sarığ - ın, oyuğ - u — köpeg - i, kemig - in, köpüg - ü*. Bu merhaleden Osmanlı lehçesinde arta kalmış (*otağ, başbuğ*) gibi nadir kelimeler vardır. Fakat osmanlı lehçesi böyle sükûnlu hallerinde (ğ, g) lerin tekrar (k, k) söylendiklerine bakarak [bu günkü lehçemizdeki yabancı kelimelerde meselâ *Lüksenburg (k), Lemberg (k), miting (k)* gibi] yazıda bunlar: (ك, ق) ile göstermiştir. Halbuki bunların sükûn hallerinde (ğ, g), okunduğu kıraat kaidelerine bırakılarak kendileri hep (ğ, g) ile yazılmak icap ederdi; çünkü yanlış olarak koyduğu ((ك, ق) hareketlenince (غ, ك) olur] kaidesi esasen yanlış olup, doğrusu sükûn hallerinde (k, k) gibi söylenen (g, ğ) ler, hareket halinde (ğ) olur, suretindedir ki, vaki olan da k, k > g, ğ > ğ suretinde sıralı bir kaç merhale olmayıp, sadece g, ğ > ğ merhalesidir. Netekim müellif te buna aldanarak, iki merhaleyi aynı zamanda atlanır suretinde gösterdiği gibi, şimdiki imlâmız da müellife bunda uygunluk göstermiştir.

2° Dişlilerden iki süreksiz çınlak : *c* (ج) ve *d* (د) ile, bunların karşılıkları olan *ç* (چ) ve *t* (ت) ط süreklî *s* (س). [1]

3° Ünek (sonant) lerden *m* (م), *l* (ل) ve *y* (ي).

171. Bu konsonların bir çoğuna ait olan değiş tokuş kanunu şu suretle ifade edilir:

Ek alacak kelime çınlak bir seslem (phonème) le sonlandığı zaman, her hangi bir ekin başlama konsonu çınlak olur; kelime boğuk bir konsonla nihayetlendiği zaman, başlama konsonu da boğuk olur:

MI. : چالى çal - ğı;
آصق as - kı.

Bunlarda ek aynı olmakla beraber, birinde bir çınlak ğ, ötekinde boğuk bir k ile başlamıştır.

172. Eklerdeki türlü türlü başlama konsonlarına bu kanunun uyarlanması.

Boğuk karşılıkları olmiyan çınlak seslemler oldukları için, ünekler bu değiş tokuş kanunundan sıyrılmış bulunurlar.

Meselâ mastar eki, bir boğukla sonlanan köke katılsa bile, başlama konsonu olan *m* yi alakoyar:

آق at - mağ.

Halbuki boğazlılar ve dişlilerde böyle değildir.

173. Boğazlılar. — Bunlarda değiş tokuş kanunu şiddetle uyarlanır.

MI. :

1° Boğuklar:

دوشگون düş - kün;

2° Çınlaklar:

دوزگون düz - gün.

Art sınıftan bir kökte kullanılan aynı eklere dair misaller:

3° Boğuklar:

طرتقون tat - kun;

4° Çınlaklar:

طورتقون dar - gün.

[1] *b - p*, de vardır; bak. haşiyelerimize. A.U.E.

Kaldığı, bu merhaleden sonra da ğ tekâmül ederek son bir merhale doğurmuş olup, bu da ğ > v, veya ğ > y dir: çiçeğ(y) - i, gelmeğ(y) - e, vs.

Bu gibilerinde v, yerine ilk istikak hecelerinde ğ görülür: göğ(v)ercin, söğ(v)er, güğ(v) enir, vs.

Nihayet (k, k) nın kelime başlarında hareketli olarak kendi sesleriyle okunduğu çok vaki olduğu halde, bu vaziyette (ğ, غ) lılar miktarda az, g ك ler epeycedir.

Kelime içlerinde ise (ğ, غ ك), sükûnlu r, z, l, m, n, v. y konsonlarından sonra hareket hallerinde değişmez olarak bulunur: yor-ğün, gir-gin, az-ğın, gez-gin, sol-ğün, öl-gün, vs.

Bu konsonlardan maadasında (k, ك ق) kalırlar: taş-kın, piş-kin, yat-kın, bit-kin, vs.

Bununla beraber yukarıda sayılan yumuşak harflerden sonra (غ, ك) yerine (ق, ك) kalan kelimeler de müstesna olarak görülmektedir.

Arka, sirke, vs. gibi ki, bunlar k, k esasının menşelerde umumî olduğu halde yumuşak harflerden sonra çoğunun tekâmülle g, ğ suretlerini aldığına şahittir. A.U.E.

İHTAR. — Boğuk ile çınlak arasındaki değiş tokuş, (vokaller ahengi hakkında yukarıda gösterilen, bak § 167 ve 168) art boğazlı ve ön boğazlı arasındaki değiş tokuşa gelip katılmakla iş öylesine varır ki, bir tek ve aynı ekin boğazlı başlama konsonu dört muhtelif manzara alabilir:

Ön sınıf kelimeleriyle:

1. Bir boğuktan sonra boğuk *k* (ك);
2. Bir çınlaktan sonra çınlak *g* (ك).

Art sınıf kelimeleriyle:

3. Bir boğuktan sonra boğuk *k* (ك);
4. Bir çınlaktan sonra çınlak *ğ* (غ).

Verilen şu misalleri birbiriyle mukayese ediniz.

Boğuk ve çınlak arasındaki değiş tokuşun imlâ üzerine olan etkileri ancak art sınıf kelimelerde olur (3 ve 4 teki misaller: *k* ك — *ğ* غ).

174. Türkçedeki eklem (suffixation) lerde boğazlılara dair mütaleaları süzümliyen taslak:

	ÖN SINIF.	ART SINIF.
BOĞUKTAN SONRA.	<i>k</i> (ك)	<i>k</i> (ك)
ÇINLAKTAN SONRA.	<i>g</i> (ك)	<i>ğ</i> (غ)

175. Dişliler. — Değiş tokuş kanunu, dişlilere de, fakat boğazlılardakinden daha az şiddetle uyarır. Nitekim, boğuk bir dişli (sürekli *s*) ile başlayan ekler, bunun hükümünden tamamiyle sıyrılmıştır ki, bu *s* konsonu daima boğuk kalır.

Ml.: *git-se*; كَيْتِه

ağla-sa [1]. آغلا

Çınlak bir dişli (c. *d*) ile başlayanlar, kanuna kısmen ramoluyorlar. Bu konsonlar bir boğuktan sonra buldukları zaman, bazan boğuk olurlar, bazan çınlak kalırlar. Bunlardaki söyleniş şahıslara göre değişirlik gösterir.

ci - *ci* ekiyle (Bak. § 542) Ml.

Çınlaklar: *boya-cı*; بوياجي

Boğuklar: *balık-çı* (veya çınlakla *balık-cı*) [2]. باليقي

di - *di* ekiyle (Bak. § 653) Ml.

Çınlaklar: *g'el-di*; كدي

git-ti (veya çınlakla *git-di*) [3]. كيتدي

[1] Bununla beraber, eski metinlerde *bol-şun* (= *ol-sun*) şekli yerine *bol-zun* şekli görülüyor. D. J.

[2] *balık-cı* suretinde çınlaklı bir süsleyiş İstanbul ağzında ekseriyetle yoktur; bunlar yalnız imlâ tarzında böyledir. A.U.E.

[3] *git-di* suretinde çınlaklı bir söyleyiş İstanbul ağzında ekseriyetle yoktur. Bunlar da yalnız imlâca böyledir. A.U.E.

Boğuklarla çınlaklar arasındaki değiş tokuş, bir dişli ile başlıyan eklerin imlâsını değiştirmez. Bunlar her iki halde de esasen çınlak seslere tahsis edilmiş olan (c ç) ve (d d) harfleriyle yazılır.

Bununla beraber bazı kimseler, söyleniş bir boğuk icap ettirdiği zaman (c ç) yerine (ç ç) getirmek itiyadındadırlar :

MI. : *türk* - ce yerine, *türk* - ç e, vs.

Kullanışta (d) ile başlıyan eklerin imlâsına buna benzer bir çeşitlenme verilmesi kabul edilmemiştir.

Çağataycada ise bu böyle değildir :

MI. : Lehçemizdeki *et - ti* (ve lehçelerde *it - ti*) ye mukabil *et - ti* yerine *et - ti* (*Seybâni - nâme*)

TENBİH. — Dişlilerdeki değiş tokuşun bu çok kat'î olmıyan tabiatı dolayısıyla, biz bunları transkripsiyonumuzda itibara almıyarak boğuktan sonra bile, böylesini yine (çınlaktan sonraki halleriyle) *de - den - di*, vs. suretinde yazacağız [1].

[1] Görülüyor ki müellif de hemen bütün eski türk gramercilerinin bu muayyen harflerde iltizam ettikleri aynı yolu, yani bu konsonların (yalnız *hareketli hallerinde söylenişleri*) şeklini pek haklı olarak imlâda esas tutmaktadır. Bununla beraber burada müellif tarafından pek sathî temas edilen şu cihetler de, türk tacvidinin yabancı kelimelerdeki tesirleri bakımından faydalı görüldüğü için tafsile değer.

Boğazlılar ve yanlak (latéral) larda değiş tokuş kanununu (§ 168 haşiyelerinde ayrıca biz de) göstermiştik. Burada müellifin bahsetmediği dudaklı (*b - p*) ye ve dişlilere ait olan mütalealarımızı da ayrıca bildiriyoruz : Bunlar (*b - p* ; *d - t* ; *c - ç* ; *s - z*) den ibaret olup, görüleceği üzere bütün boğuk ve çınlakları arasında değiş tokuş vardır. Müellifin mütaleası hilâfına İstanbul ağızında boğuk (*s*), çınlağı (*z*) ile değiş tokuştan büsbütün değil kısmen sıyrıldığı gibi, *d - t* ; *c - ç* deki değiş tokuşlar da kat'î olup, bunlardan her ikisinin aynı vaziyetlerde boğuk ve çınlak suretlerinde ikişer türlü söylenmelerine cevaz yoktur.

Bütün bu boğazlı, yanlak, dudaklı, dişlilerin boğuk ve çınlaklarından, çukur ve düzlerinden hangisi menşelerinde asıl olduğu ciheti halledilmiş olmamakla beraber, hepsindeki boğuk ve çınlakların birbiriyle karşılıklı değiş tokuş ettikleri görülmektedir.

Dudaklılardan *b - p*.

a. (Tek heceli kelime sonlarında) : Bunlar aslı olarak ya *p* veya *z* olanlardan ibarettir ki, *p* olanlar da *b* olanlar da hareketli hallerinde aslı söylenişlerini açığa vururlar.

Aslı *p* olanlar : sükûnlu ve hareketli hallerinde kendi esas sesleriyle kalanlardır.

(Sükûnlu hallerinde) : *sap*, *top*, *turp*, *kalp* — *ip*, *çöp*, *küp* ; (hareketli hallerinde) : *sap - ı*, *top - a*, *turp - uñ*, *kalp - u* — *ip - i*, *çöp - e*, *küp - üñ*, vs.

Aslı *b* olanlar : sükûnlu hallerinde (*p*) ile değiş tokuş ederek hareketli hallerinde asıl sesleriyle kalırlar.

(Sükûnlu hallerinde) : *kab* — *dib* (*p*) ; (hareketli hallerinde) : *kab - ı* — *dib - e*.

Bu türk tacvidinin tesiriyledir ki türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde : *b > p*) hükümü sürer : *bab*(*p*), *bah*(*p*)lar — *bâb - ı* ; *ceb*(*p*), *ceb*(*p*)ler — *ceb - i*, vs.

Bu esas yabancı kelimeler içinde sükûnlu olan (*b*) lerde de hüküm sürer; şu şart ile ki, böyle (*b*) lerden sonra sert bir konson bulunsun, (yoksa yumuşaklardan biri bulunursa aslı sesini muhafaza eder.)

B. BİR EK ALACAK KELİMEYE AİT DEĞİŞ TOKUŞLAR.

176. Eklere ait olanlarından farklı olarak bu değiş tokuşlar, ancak konsonlara ve yalnız ek alacak kelimelerin sonlama konsonlarına tesir eder. Bu cihettendir ki bunlara, *kelimenin sonlama konsonlarında değiş tokuş* (mutations consonantiques en fin de mots) adı verilebilir.

b. den (sonra)	} = p	p	: —
		f	: —
		t	: müb(p)tedi, ib(p)tida, müb(p)telā, ib(p)ṭāl, zab(p)t:
		s	: ib(p)şar, teb(p)şire;
		ç	: —
		ş	: teb(p)şir;
		k	: ib(p)ka, ṭib(p)kī;
		k	: eb(p)kem, seb(p)k;
		h	: müb(p)hem, meh(p)haş, şub(p)hī;
		,	: (ab(p)'iye, istib(p)'ūd, meh(p)'uş, vs.

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlardan r, z, l, m, n, v, y veya vokaller geldiği zaman kendi aslı sesiyle kalır; mükerrer (teşditli) olanlar da böyledir:

b. den (sonra)	} = b	vok.	: cābir, kabir, kabūl;
		r	: teb-rīk, Meb-rūre, lb-rāhim, ebr, ib-rik
		z	: meb-zul, kab-ż;
		l	: teb-liğ, meb-lağ, ib-lağ;
		m	: —
		n	: meb-nī, eb-niye, ib-n;
		v	: eb-vab;
		y	: eb-yat, süb-ye (sous-pied), eb-yat;
şed.		: hab-be, kub-be, cüb-be, düb-bü ekber, müeb-bed, aṭib-ba, rab-bim, deb-boy, vs.	

Bunlar arasında züppe gibi müstesnalar vardır; yoksa umumiyetle mükerrer konsonlardan ikincinin yumuşak bir harf olmasıyla birinci de yumuşak söylenir.

b. (Çok heceli kelime sonlarında): Bunlarda aslı olarak hepsi (b) dir ki, sükûnlu hallerinde $b > p$ değiş tokuşu yaptıkları halde, hareketli hallerinde daima kendi öz seslerini belli ederler:

(Sükûnlu hallerinde): dolab(p), ırīb(p) (iğrib), olub(p), gelib(p); (hareketli hallerinde): dolab-ı, ırīb-ın, olub-an, gelib-en (eski haliye sıgaları: en, an ile).

Bu türk tevidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde: $b > p$) hüküm sürer:

Bunlarda aslı b veya p olanlar ayrılır:

p. (Sükûnlu hallerinde): supap, miyop, Diyep, (hareketli hallerinde): supap-ı, miyop-ın, Diyep-e, vs.

b. (Sükûnlu hallerinde): cevab(p), garib(p), şurub(p); (hareketli hallerinde): cevab-ı, garib-im, şurub-uñ, vs.

Dişlilerden: t - d.

a. (tek heceli kelime sonlarında): bunlar aslı olarak ya d, veya t olanlardan ibarettir ki, d olanlar da t olanlar da hareketli hallerinde aslı söylenişlerini belli ederler.

Bunlar (bazan süreksiz, bazan sürekli olan) boğuk ve çınlak konsonlar arasındaki değiş tokuşlardır. *Ekin başlama unsuru* bir vokal veya konson olduğuna göre, bu değiş tokuşlar o unsurlara uyarak belirlenirler.

Aslı *t* olanlar: sükûnlu ve hareketli hallerinde kendi esas sesleriyle kalanlardır:

(Sükûnlu hallerinde): *at, sırt, ot - et, it, üst*; (hareketli hallerinde): *at-ı, sırt-ını, ot-uñ, et-i, it-iñ, üst-e, vs.*

Aslı *d* olanlar: sükûnlu hallerinde *t* ile değiş tokuş ederek hareketli hallerinde aslı sesleriyle kalırlar:

(Sükûnlu hallerinde): *ad (t), kard (t), yurd (t) - öd (t), dörd (t), kürd (t)*; (hareketli hallerinde): *ad-ı, kard-uñ, yurd-a - öd-ü, dörd-e, kürd-ün, vs.*

Bunlar arasında nadir kelimeler her-iki-vaziyete de müsaittir ki, benüz kararını bir taraf için vermiş deęil demektir: *süt, süt-ü > sūd : sūd-ü*. Bu türk teevdidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde: *d > t*) hüküm sürer:

t: baht > baht-iñ, vs.

d. ferd (ferd <t> ler) > ferd-i, vs.

Bu esas yabancı kelimeler içinde sükûnlu olan *d* lerde de hüküm sürer; şu şart ile ki, böyle *b* lerden sonra sert bir konson bulunsun, (yoksa yumuşaklardan biri bulunursa aslı sesini muhafaza eder.):

d. den (sonra)	}	= t	<i>p</i>	: —
			<i>f</i>	: <i>med (t) fen</i> ;
			<i>t</i>	: —
			<i>s</i>	: <i>kad (t) sı</i> ;
			<i>ç</i>	: <i>Had (t) çe (Hadice'den)</i> ;
			<i>ş</i>	: <i>had (t) şe</i> ;
			<i>k</i>	: <i>şid (t) kı, ted (t) kığ</i> ;
			<i>k</i>	: <i>bed (t) kâr, hod (t) kâm</i> ;
			<i>h</i>	: <i>müd (t) hiş, med (t) hi</i> ;
			,	: <i>med (t) ü</i> ; vs.

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslı sesiyle kalır; mükerrer (teşditli) olanlar da böyledir:

d. den (sonra)	}	= d	<i>vok.</i>	: <i>dāima idāre</i> ;
			<i>r</i>	: <i>id-rar, bed-rî, sūd-re, id-rak, kud-ret, med-rese</i> ;
			<i>z</i>	: <i>iz-dırap (d, t söylenirse z > s olur: ıstırap); iz-divac</i> ;
			<i>l</i>	: <i>'ad-liye, fod-la, sed-lic</i> ;
			<i>m</i>	: <i>şa-dme, hid-met, id-man</i> ;
			<i>n</i>	: <i>'Ad-nan, ed-nā</i> ;
			<i>v</i>	: <i>ed-viye, ed-var</i> ;
			<i>y</i>	: <i>sed-ye, mid-ye, istirid-ye, fid-ye</i> ;
<i>şed.</i>	: <i>müd-det, hid-det, Nured-din, Hayred-din, vs.</i>			

Mükerrerlerde yine ilk sükûnlu (*d*), kendi cinsinden ikinci bir hareketli yumuşak konsondan evveldir.

b. (Çok heceli kelime sonlarında): Bunlar içinde de aslı olarak *t* olanlar vardır ki, sükûnlu ve hareketli hallerinde bu seslerini muhafaza ederler; bir de aslı *d* olup ta sükûnlu

177. Başka türlü anlatmak lâzım gelirse, bir konsonla sonlanan *bir takım* kelimeler, şöyle fonetik değişikliklere uğrar:

Kelimeye başı vokalli bir ek katıldığı zaman o kelimenin sonlama konsonu bir çınlak olur. Aksi takdirde, yani kelimeye bir ek katılmadığı,

hallerinde arızî olarak *t* söylenenler vardır ki, hareketli hallerinde bunların aslı sesleri olan *d* belirir:

t liler (sükûnlu hallerinde) : *hoçrat, çapat, bulat - kerevet, Tibet, sepet, vs.*
(hareketli hallerinde) : *hoçrat-ın, çapat-u, bulat-u - kerevet-e, Tibet-in, sepet-e, vs.*

d liler (sükûnlu hallerinde) : *avrad (t), armad (t) - tırid (t), simid (t), vs.*
(hareketli hallerinde) : *avrad-a, armad-uñ - tırid-i, simid-in, vs.*

Bu esaslar fiil köklerine de şamildir: onlarda da *ash* ۛ, *hem* ۛ hem *ۛ*, ve yalnız *ۛ* olanlar vardır ki, aslı *ۛ* olanlar sükûnlu hallerinde *d* > *t* suretinde değiş tokuş ettiği halde, hareketli hallerinde aslı sesi gözükür:

t liler (sükûnlu hallerinde) : *yat, yırt, - bit, dürt, vs.*

(hareketli hallerinde) : *yat-ar, yırt-ılır - bit-ince, dürt-üstür, vs.*

d liler (sükûnlu hallerinde) : *gid (t), yed (t), did (t), ed (t), güd (t)* (bu gibileri mahduttur);

(hareketli hallerinde) : *gid-er, yed-ilir, did-irgin, ed-er, güd-ülmez, vs.*

ۛ ۛ liler katkılı müteaddi ve bazau (saptmak, unutmak gibi) mutavaaf eki olan *ۛ ۛ* li olmakta müşterektir:

yarat = *d* : *yarat-an* = *yarad-an* — *yarat-ılır, yarad-ılır, vs.*

işit = *d* : *işit-ir* = *işid-ir* — *işit-ilen* = *işid-ilen, vs.*

Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde *d* > *t*) hüküm sürer. Bunlar de aslı *d* veya *t* olanlar ayrılır:

t. (Sükûnlu hallerinde) : *kırvat (Karpas, sırat) tabut (Beyrut, çapat), kamaron - millet (kuvet, jilet) Hitit (müfit, ifrit), vs.*

(Hareketli hallerinde) : *kırvat-ı, tabut-uñ, kamaron - a - millet-e, Hitit-i, vs.*

d. (Sükûnlu hallerinde) : *imdad(t), hudud(t), pelid(t), tırid(t), Girid(t), vs.*

(Hareketli hallerinde) : *imdad-a, hudud-u, pelid-in, tırid-i, Girid-e, vs.*

c. Yabancı kelimeler içinde sert konsonlardan (evel) sükûnlu halinde gelen *d* lerin *t* ile değiş tokuş etmesi, ve yumuşak konsonlardan (evel) kendi sesiyle kalması esasının zıddı olarak, türkçe kelimeler içinde (başı *d* li bir ek dolayısıyla) sükûnlu sert bir konsondan (sonra) gelen (*d*) ler *t* ile değiş tokuş eder; ve sükûnlu yumuşak konsonlardan (sonra) ise, kendi sesiyle kalır:

d. den (evel)	} = t	<i>p</i> :	<i>küp - d(t)e, cöp - d(t)ür, öp - d(t)ü;</i>	<i>kitab(p)-d(t)an, sevab(p)-d(t)ır;</i>
		<i>f</i> :	<i>küp-d(t)en, püf-d(t)ür, gergef-d(t)e;</i>	<i>şaf-d(t)ır, harf - d(t)en;</i>
		<i>t</i> :	<i>at-d(t)an, gut-d(t)u, kanad(t)d(t)an</i>	<i>şadağat-d(t)ır, murad(t)-d(t)ır;</i>
		<i>s</i> :	<i>sis - d(t)e, sus - d(t)uk, es - d(t)i;</i>	<i>heves - d(t)ır, esas - d(t)a;</i>
		<i>ç</i> :	<i>borc(ç) - d(t)an, iç - d(t)ik;</i>	<i>ihtiyac(ç) - d(t)an, mahtac(ç)-d(t)ır;</i>
		<i>ş</i> :	<i>iş - d(t)en, şiş - d(t)i;</i>	<i>teşviş - d(t)en;</i>
		<i>k</i> :	<i>ağ - d(t)ır, yok - d(t)an;</i>	<i>fırak-d(t)an, Kopenhag(=k)d(t)an;</i>
		<i>k</i> :	<i>köpek - d(t)ır, etek - d(t)en;</i>	<i>felek - d(t)en;</i>
<i>h</i> :	<i>ah - d(t)an;</i>	<i>şabah - d(t)ır, 'aleyh - d(t)e, vs.</i>		

veya katılacağı takdirde başı konsonlu ek katıldığı zaman o kelimenin sonlama konsonu boşuk olur [1].

178. Bu suretle görünebilen değiş tokuşlar şöyledir :

1. Dişlilerde: $\frac{t}{d}$ ve $\frac{ç}{c}$ (ki boşuk süreksizlerle, çnlak süreksizler arasındadır);

[1] Buna şu da ilâve edilebilir; ve bunun aksine ekin kendisi de değişmiş bulunabilir (muk. § 169 ve aşağısı) J. D.

Kendilerinden (evel) yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi asî sesiyle kalır :

d den (evel)	{	vok.	:	<i>ada - da, kedi - den, yedi - dir;</i>	{	<i>(âzâde, edâ);</i>
		r	:	<i>var - dık, gör - dü, yer - de;</i>		<i>nazar - dan, esir - dir;</i>
		z	:	<i>saz - dan, üz - dü;</i>		<i>maraz - dır, ifraz - dan;</i>
		t	:	<i>bol - dur, gül - düm;</i>		<i>hal - den, kefil - dir;</i>
		m	:	<i>uçurum - dan, göm - dük;</i>		<i>verem - den, serom - dur;</i>
		n	:	<i>yan - dan, kon - du;</i>		<i>insan - da, fen - dir;</i>
		v	:	<i>av - da, sev - dim;</i>		<i>'afiv - den;</i>
y	:	<i>köy - de, uy - duk.</i>	<i>sey - den; vs.</i>			

Her ek tek olduğu zaman kelime ucunda, ve başka eklerle beraber olduğu zaman kelime içinde bulunabileceği için, ek ucu konsonlarının değişmesi kelimenin insıraf hallerinde kelime ucunda, diğer hallerde kelime içinde görünür.

Böyle ek başı değişmeleri ise, ekin köke katılması dolayısıyla daima kelime içinde görünür.

Dişlilerden : c, ç.

a (Tek heceli kelime sonlarında) : Bunlar asî olarak ya *c*, veya *ç* olanlardan ibaarettir ki, *c* olanlar da, *ç* olanlar da hareketli hallerinde esas seslerini belli ederler :

Asî *ç* olanlar sükûnlu ve hareketli hallerinde kendi esas sesleriyle kalanlardır :

(Sükûnlu hallerinde) : *kaç, kıç, koç — meç, iç, üç.*

(Hareketli hallerinde) : *kaç - a, kıç - ı koç - uñ — meç - i, iç - im, üç - ü, vs.*

Asî *c* olanlar : Yalnız sükûnlu hallerinde *ç* ile değiş tokuş idip, hareketli hallerinde kendi sesiyle kalanlardır :

(Sükûnlu hallerinde) : *bac(ç), hinc(ç), ac(ç) — genc(ç), dinc(ç), ök(ç).*

(Hareketli hallerinde) : *bac aldı, hinc - i, uc - a — genc idim, dinc ise, ök alır* (vasıl hali de hareket hali sayılır).

Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde *c > ç*) hüküm sürer :

ç : *maç > maç - ı, vs.*

c : *harc(ç) (harcçlık) > harc - ı, vs*

Bu esas, yabancı kelimeler içinde sükûnlu olan *c* lerde de hüküm sürer; şu şart ile ki, *c* lerden sonra sert bir konson bulunsun, (yoksa yumuşaklardan biri bulunursa asî sesini muhafaza eder) :